

Zbigniew Sławiński

Biblioteki a świadomość narodowa w Wielkopolsce w okresie zaborów

---

Biblioteka 1 (10), 7-15

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zbigniew Sławiński

BIBLIOTEKI A ŚWIADOMOŚĆ NARODOWA W WIELKOPOLSCE W OKRESIE ZABORÓW

UWAGI OGÓLNE

Rozbiory Polski wywarły negatywny wpływ na rozwój kultury. Uległ rozproszeniu dorobek polskiego oświecenia w dziedzinie nauki, oświaty i sztuki. Nie doczekano się efektów działalności Komisji Edukacji Narodowej. Utrata przez Polskę niepodległego bytu sprawiła, że wszelkie próby ożywienia na polu utrzymania i wzmocnienia świadomości narodowej przez działalność w zakresie nauki i oświaty były tłumione przez zaborców. Zmiany polityczne związane z okresem napoleońskim, jak i nieudane powstanie listopadowe wywołały w społeczeństwie niechęć do wszelkiej działalności politycznej, a także spowodowały swoisty letarg umysłowy¹.

Następuje początek rozwoju kapitalizmu, co pociąga pewną demokratyzację kultury, rozszerzenie jej zasięgu na wieś. W środowisku byłych działaczy Komisji Edukacji Narodowej i Sejmu Wielkiego powstaje coś w rodzaju programu ratowania kultury, m.in. przez tworzenie muzeów i bibliotek. Miały one służyć nauce polskiej, oddziaływać na szerokie kręgi społeczeństwa z naciskiem na żywotne interesy narodowe.

Walka o utrzymanie świadomości narodowej była szczególnie intensywna na terenie Wielkopolski. Sytuacja narodowościowa Polaków była tu wyjątkowo trudna - władze pruskie nasilały programowo działalność germanizacyjną. Po Wiośnie Ludów szlachta wycofała się z życia politycznego. Sprawę walki o wyzwolenie narodowe przejęła aktywna kulturalnie warstwa inteligencji miejskiej. Dużą rolę w utrzymaniu świadomości narodowej odegrał w Wielkopolsce mecenat prywatny a także społeczny.

Rola bibliotek w kształtowaniu świadomości narodowej jest trudna do jednoznacznego określenia. Wydaje się, że można ją określić przez analizę działalności bibliotecznej tak w odniesieniu do spraw nauki wielkopolskiej oraz działalności oświatowej, jak również przez pokazanie reakcji zaborców na te poczynania.

---

¹ A. Kowalski, *Formy organizacji i popierania nauki w Wielkopolsce*. Warszawa 1970, s.79.

BIBLIOTEKI NAUKOWE

W czasach niewoli nauka - równorzędnie z literaturą, muzyką i sztuką - była orężem narodowej samoobrony i integracji. Na równi z poezją Mickiewicza, z muzyką Chopina i Moniuszki nauka utrwalała świadomość narodową - przez studia nad językiem, historią, literaturą i gromadzenie pamiątek. Nauka na równi ze sztuką stworzyła pewnego rodzaju „mikrośrodowisko” duchowe, w którym jednostki ludzkie znajdowały swobodę, której nie miały w realnym życiu. Nauka i sztuka stały się przedmiotem swoistych przeżyć².

Rozwój nauki pozostawał w organicznym związku z bibliotekami. Istniała i istnieje wzajemna zależność między rozwojem nauki i bibliotek. Biblioteki, mimo że pełnią pomocniczą rolę w rozwiązywaniu konkretnych problemów naukowych, stanowią ważny element wszelkich prac badawczych. Ich działalność ma wpływ na wyniki twórczej pracy.

W Wielkopolsce okresu zaborów można mówić o roli i funkcji trzech bibliotek typu naukowego: Kórnickiej, Raczyńskich i PTPN. Tak się złożyło, że powstanie i działalność dwóch z nich było wynikiem pracy mecenatu prywatnego. W konkretnej rzeczywistości politycznej rola tych bibliotek wykraczała poza zadania naukowo-twórcze. Miały one zachowywać i przekazywać pokoleniom świadomość narodową, kulturę i tradycję dziejową. Temu celowi służyło gromadzenie materiałów z zakresu humanistyki, a zwłaszcza historii i literatury.

Biblioteki te miały wprawdzie charakter uniwersalny ale zbiory o treści humanistycznej w nich przeważały. Wynikało to z tendencji panującej w badaniach naukowych XIX w., jak również stanowiło pozostałość oświecenia³. Profil gromadzenia był związany z dotychczasowymi modelami kultury.

Biblioteka Raczyńskich została ufundowana przez hr. Edwarda Raczyńskiego w 1829 roku. W tymże roku statut biblioteki przesłał E. Raczyński do zatwierdzenia królowi pruskiemu wraz z listem, w którym pisał „wzrastająca liczba ludności Wielkiego Księstwa Poznańskiego oraz rozwój kultury umysłowej czynią otwarcie „czytelni wyższego rodzaju” coraz potrzebniejszym, że czyniąc zadość tej potrzebie założył w Poznaniu bibliotekę publiczną i wyposażył ją w fundusz w wysokości 22 tys. talarów⁴. Cele założenia biblioteki zostały przedstawione przez fundatora niezbyt precyzyjnie - „użytek młodzieży, użytek ogólny”. Zapewne prawdziwą intencją założyciela było kształtowanie świadomości społecznej społeczeństwa wielkopolskiego z położeniem nacisku na pierwiastek narodowy. W kilka lat po założeniu biblioteki władze pruskie zaniepokoiły się masowym napływem młodzieży gimnazjalnej do czytelni. W 1832 roku prezes rejencji poznańskiej Flottwell otrzymał informacje o amoralnym wpływie biblioteki na młodzież gimnazjalną z prośbą o wydanie zarządzenia zabraniającego uczniom uczęszczania do biblioteki. Flottwell przychylił się do tej prośby. W wyjaśnieniu

---

² B. Suchodolski, *Nauka a świadomość społeczna*, Wrocław 1971, s. 171.

³ A. Kowalski, *Formy...*, op.cit., s. 92.

⁴ A. Wojtkowski, *Edward Raczyński i jego dzieło*, Poznań 1929, s. 324.

decyzji pisał, że „w umysłach młodych i niekrytycznych mogło korzystanie z niej wywołać zamęt i spowodować spaczenie pojęć i sądów o sprawach publicznych⁵. Wynika z tej wypowiedzi podłoże polityczne decyzji, konieczność - z punktu widzenia zaborcy - ograniczenia wpływu bibliotek na młodzież poznańską pod względem narodowym.

Do 1864 roku, tzn. do śmierci Rogera Raczyńskiego, biblioteka była pod zarządem Raczyńskich. W latach 1864-1919 biblioteką zajmowało się kuratorium niemieckie. Było ono zobowiązane do przestrzegania statutu fundacyjnego, który zastrzegał, że kierownictwo biblioteki powinno spoczywać w ręku Polaka. Zwiększenie kręgu czytelników sprawiło, że kuratorium niemieckie doprowadziło do zmiany statutu lokując na tym stanowisku Niemca. Miało to znaczny wpływ na politykę biblioteczną i zakres gromadzenia druków. Sprecyzowany przez Raczyńskiego kierunek gromadzenia - dawania pierwszeństwa tym książkom, które „narodowość mieszkańców Wielkiego Księstwa Poznańskiego interesować mogą” został zdeterminowany celami zaborczymi. W XX w. położono nacisk na wydawnictwa w języku niemieckim i polskim z tego terenu, które mogły zainteresować badaczy niemieckich. Rzadko nabywano dzieła z historii Polski i polskiej literatury pięknej. Zakupywano także przekłady polskie na język niemiecki. Otwarcie w 1902 roku niemieckiej Biblioteki Cesarza Wilhelma w Poznaniu sprawiło, że Książnica Raczyńskich zaczęła nabierać charakteru raczej historycznego.

Zakresem oddziaływania różniły się nieco Biblioteka Kórnicka i PTPN. Służyły one przede wszystkim nauce wielkopolskiej, w niewielkim stopniu zaspokajały inne potrzeby czytelnicze. Oddziaływanie tych bibliotek na kształtowanie świadomości narodowej w sposób bezpośredni miało charakter elitarny, natomiast pośrednio - poprzez wytwory pracy naukowej głównie w postaci publikacji - zakres oddziaływania znacznie się poszerzył.

Biblioteka Kórnicka została utworzona w 1817 roku przez Adama Tytusa Działyńskiego. Charakterem zbiorów zbliżona do Ossolineum, miała też pełnić funkcje „Biblioteki Patria”. T. Działyński usiłował wypełnić ogromną lukę w duchowym dorobku narodu po wywiezieniu zbiorów Załuskich do Rosji. W latach zaborów była ona ostoją polskości, „kościółem pamiątek” okresu przedzoborowego. Chroniła przed rozproszeniem zbiory polskie. Dzięki zgromadzonym materiałom do dziejów Polski niepodległej, szczególnie XVI i XVII w. w drukach i rękopisach, stała się unikalnym warsztatem pracy naukowej. Zbiory charakteryzowały się dużą różnorodnością i przemieszczeniem ciężaru gatunkowego na grupy specjalne - głównie rękopisów i starodruków. W kształtowaniu świadomości narodowej najważniejszą rolę odgrywały polonica, w tym źródła historyczne. Biblioteka Kórnicka była w nie szczególnie zasobna. Posiadała XV-wieczne kazania Mikołaja z Błonia zawierające opis bitwy pod Grunwaldem oraz traktat pokojowy Wł. Jagiełły z Krzyżakami (1404)⁶, unikalnym źródłem były protokoły

⁵ *Ibidem*, s.349.

⁶ S.Weyman, *Biblioteka Kórnicka. Skarbnica kultury polskiej*, „Nauka Polska”, 1961, R.S nr 2/34, s.176.

procesów Polski z Krzyżakami z czasów Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły. Jeden z nich zawierał własnoręczne notatki Jana Długosza. Do ważnych źródeł historycznych należały odpisy kronik polskich - Wincentego Kadłubka, Marcina Polaka z XIV w., Dzieje Polski Jana Długosza w kopii, listy Stanisława Górskiego - twórcy zbioru tomicjanów, tj. materiałów do panowania Zygmunta Starego z czasów pełnienia funkcji podkanclerskich przez Piotra Tomickiego i następców. Zbiory biblioteki zawierały materiały źródłowe do historii parlamentaryzmu w Polsce - diariusze, statuty, konstytucje. Wśród nich najstarsze odpisy statutów Kazimierza Wielkiego; szereg oryginalnych listów królewskich - Michała Wiśniowieckiego, Jana Kazimierza, Jana III Sobieskiego⁷. Do unikalnych rękopisów późniejszych należał własnoręczny opis kampanii z 1792 roku Tadeusza Kościuszki.

Zbiory biblioteki wskazywały także na osiągnięcia literatury staropolskiej. Zawierały wiele najstarszych zabytków piśmiennictwa polskiego - Mikołaja Reja - *Żywot Józefa* z 1545 roku, *Wizerunek* z 1560, *Zwierciadło* z 1568, Jana Kochanowskiego *Psalmy pokutne* z 1579 roku. W zakresie poloników XVI w. był to jeden z najlepszych zbiorów w Polsce. Reprezentował on szereg znanych oficyn krakowskich i wielkopolskich.

Biblioteka Kórnicka oddziaływała także na świadomość narodową Wielkopolan poprzez działalność twórców i opiekunów biblioteki. Do bohaterów powstań narodowych i emigrantów politycznych należał Tytus Działyński, syn jego Jan, a także generał Władysław Zamoyski. Ich żywy udział w życiu emigracji polskiej znalazł wyraz m.in. w finansowaniu czasopism emigracyjnych. Wiele z nich zgromadzono w bibliotece. Większość czasopism stanowiła własność generała Wł. Zamoyskiego. Były tam wydawnictwa wszystkich ważniejszych stronnictw emigracyjnych poczynając od *Trzeciego Maja* i *Kroniki Emigracji Polskiej*, przez *Okólniki*, *Pisma Towarzystwa Demokratycznego*, a kończąc na *Pamiętniku Emigracji*. Obok pism wychodzących przez szereg lat były też efemerydy dziennikarskie. Większość czasopism pochodziła z terenu Francji, mniej z Belgii, Niemiec i Szwajcarii⁸.

Dzięki pokaźnym nakładom finansowym opiekunów biblioteki, zwłaszcza Tytusa Działyńskiego można było rozpocząć akcję wydawniczą - głównie w zakresie źródeł historycznych. Publikowane materiały zwiększały zasięg oddziaływania bibliotek na polu świadomości narodowej. Pierwszą wydaną pracą były *Pamiętniki Jana Kilińskiego* (1829 r.). Od 1852 roku zaczęło ukazywać się monumentalne wielotomowe dzieło *Acta Tomiciana*. W latach zaborów wydano 12 tomów. Wydano również diariusze sejmów za Zygmunta Augusta oraz materiały

---

⁷ Sprawozdanie z działalności fundacji „Zakłady Kórnickie” w roku gospodarczym 1930/31, Poznań 1932, s.25.

⁸ S.Jasieńska, *Czasopisma emigracyjne w Bibliotece Kórnickiej*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1930, z.2, s.118.

do dziejów zatargów z Krzyżakami⁹, a także pamiętniki Jana Zamoyskiego. W okresie zaborów działalność wydawnicza biblioteki była bardziej owocna niż w 20-leciu międzywojennym.

Roli Biblioteki Kórnickiej w podtrzymywaniu i kształtowaniu świadomości narodowej Wielkopolan nie da się przecenić. Ukształtowany charakter zbiorów był wynikiem przyjętych zadań. Miała ona gromadzić i przechowywać pomniki myśli i kultury polskiej, a przez to dawać świadectwo wielkości Polski, podtrzymywać ducha narodowego w trudnych latach zaborów.

Biblioteka PTPN powstała w 1857 roku wraz z utworzeniem Towarzystwa. Ilościowy i jakościowy stan zbiorów zawdzięczała ofiarodawcom. Wysoki poziom kulturalny społeczeństwa wielkopolskiego sprawił, że choć uzupełniana niesystematycznie zawierała znaczną ilość wartościowych wydawnictw, głównie w języku polskim¹⁰. Biblioteka służyła przede wszystkim polonistyce i historii polskiej. Podobnie jak Biblioteka Kórnicka odegrała poważną rolę w kształtowaniu świadomości narodowej. Należy zauważyć, że rozkwit biblioteki przypadł na II połowę XIX w., a więc na czasy, kiedy Biblioteką Raczyńskich kierowało kuratorium niemieckie, a problem narodowościowy w Wielkopolsce zaostrzył się. Biblioteka była przez długi czas najważniejszą placówką na terenie Poznania, służącą interesom nauki polskiej, strzegącą duchowych i kulturalnych wartości narodu¹¹.

Najcenniejszym zbiorem wydzielonym biblioteki był księgozbiór księdza Jana Koźmiana, liczący ponad 20 tys. tomów. Zawierał on rzadkie druki polskie, wydane w XVI i XVII w. w znanych oficynach Hallera i Wietora, dzieła klasyków XVI w. prozaików i poetów¹², w tym najróżniejsze wydania Jana Kochanowskiego. Wyjątkową wartość posiadały unikalne czasopisma regionalne i krajowe - kompletny egzemplarz *Gazety Południowo-Pruskiej* (1794-1800) i jej dalszych ciągów *Gazety Poznańskiej* (1806-1815), *Gazety Wielkiego Księstwa Poznańskiego* (1815-1839). Do białych kruków należał *Dziennik Krajowy* z 1843 roku. Bogaty dział rękopisów zawierał m.in. księgi grodzkie i wójtowskie miasteczek wielkopolskich oraz archiwum Sułkowskich.

Biblioteka PTPN-u, podobnie jak Kórnicka i Raczyńskich obok zadań naukotwórczych, pełniła funkcje kształtujące świadomość społeczną.

BIBLIOTEKI LUDOWE

Za początek bibliotekarstwa ludowego w Wielkopolsce uznaje się działalność utworzonego w 1843 roku Kasyna Gostyńskiego. Odczytany na jednym z

⁹ S. Bodniak, *Biblioteka Kórnicka*, w: *Biblioteki Wielkopolskie i pomorskie*, Poznań 1929, s.198. Zob. też: K. Małczyńska, *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław 1987, s.104.

¹⁰ Z. Lisowski, *Życie naukowe współczesnego Poznania*, *Nauka Polska* 1936, R.21, s.189.

¹¹ A. Koehlerówna, *Biblioteka PTPN 1857-1957*, *Roczniki Historyczne* 1957, R.23, s.381.

¹² L. Dobrzyńska-Rydycka, *Biblioteka PTPN*, *Roczniki PTPN*, 1928, T. 50, s.358-463.

posiedzeń wniosek poświęcony oświacie ludowej tak precyzował cele działalności bibliotecznej: umoralniająco-religijne, oświatowe i narodowo-patriotyczne¹³. Była ona jedną z form pracy organicznej. Ucisk narodowościowy nie dał się jeszcze Wielkopolanom we znaki, stąd i cele oświatowe i religijne wyprzedzają narodowo-patriotyczne.

Druga połowa XIX w. przyniosła zmiany polityki pruskiej w stosunku do Polaków. Prasa polska zaczęła nawoływać do pracy oświatowej jako narzędzia samoobrony przed zagładą narodową. Cechą znamioną tego okresu jest przedkładanie prymatu działań o charakterze oświatowym nad organizacją polityczną¹⁴. Hasło tworzenia bibliotek dla ludu było w prasie wielkopolskiej lat 60-tych powszechne. Inspiracje w tym zakresie wychodziły z kół inteligencji o nastawieniu postępowym, a także z obozu konserwatywno-klerykalnego, tzn. narodowych liberałów i ultramontanów. Od założenia w 1845 r. *Przeglądu Poznańskiego* wysunęła się na front ideologiczny grupa ultramontańska, od lat 70-tych skupiona wokół *Kuriera Poznańskiego* - stawiając ponad wszystkim interes kościoła. Natomiast liberałowie skupili się przy wydawanym od 1859 roku *Dzienniku Poznańskim*¹⁵. Rywalizacja o „rząd dusz” przyczyniła się do ożywienia na polu działalności narodowej. Bódcem do aktywnego działania było wcielenie Poznańskiego do Związku Północno-Niemieckiego, co oznaczało likwidację Wielkiego Księstwa Poznańskiego oraz anulowanie specjalnych uprawnień dla narodowości polskiej¹⁶. Z inicjatywą usankcjonowania organizacyjnie wystąpili w 1872 roku liberałowie powołując do życia Towarzystwo Oświaty Ludowej. Ze względów taktycznych - mając na uwadze politykę zaborcy - cele statutowe nie poruszały wyraźnie zagadnień narodowościowych. TOL przez zakładanie bibliotek ludowych oraz kolportaż książek po najtańszych cenach miał szerzyć oświatę wśród ludu¹⁷. Do nowego stowarzyszenia wstąpiło wielu księży. Wyłącznie ze względów ideologicznych władze kościelne zakazały księżom uczestniczyć w pracach TOL - ci, którzy wstąpili musieli się wycofać. Równoległe władze pruskie zakazały nauczycielom uczestnictwa w tej akcji. Ponieważ odpadł najbardziej pożądany element wykonawczy - księża i nauczyciele - początki działalności były trudne. Ultramontanie przez kilka lat bojkutowali TOL. Byli bowiem przekonani, że duchowieństwo jest jednym z najważniejszych czynników narodowej oświaty, a jego właśnie w nowym stowarzyszeniu zabrakło.

Potęgujący się ucisk narodowościowy zmuszał do utworzenia wspólnego frontu przeciw zaborcy. W 1878 roku doszło do porozumienia między ultramontanami a liberałami, w wyniku którego utworzono nową dyrekcję TOL. Zgod-

---

¹³ Pierwszy dokument bibliotekarstwa ludowego w zaborze pruskim, „*Bibliotekarz*” 1968, R.35, nr 7/8, s.201-204.

¹⁴ W. Jakóbczyk, *Studia nad dziejami Wielkopolski w XIX w.*, T.2 (1850-1890), s.42.

¹⁵ Z. Szkutnik, *Rola gromadzkich bibliotek publicznych w życiu wsi wielkopolskiej (1945-1972)*, praca doktorska, Poznań 1974, s.27.

¹⁶ W. Jakóbczyk, *Studia...*, op.cit., s.43.

¹⁷ Z. Szkutnik, *Rola...*, op.cit., s. 28.

nie z postulatami ultramontanów rozszerzono działalność organizacji na wiece polityczne poświęcone sprawom szkoły i religii.

Towarzystwo Oświaty Ludowej w ciągu kilku lat z trudem torowało sobie drogę. Nie udało się wciągnąć do współpracy szerokich kręgów społeczeństwa. W całym zaborze pruskim w 1877 roku było 2.800 członków. Założono około 50 bibliotek w Poznańskim, 63 na Pomorzu Gdańskim, 3 na Mazurach i 1 na Pomorzu Zachodnim.

Władze pruskie zdawały sobie sprawę z politycznego charakteru organizacji. Tuż po założeniu TOL Prezydium Policji i Landraci zostali zobowiązani do śledzenia działalności w celu przytapania członków na dyskusjach politycznych, aby mieć pretekst do likwidacji stowarzyszenia. Wszystkie zebrania TOL-u były nadzorowane przez policję. W marcu 1874 roku Prezydium Policji zażądało od prokuratury rewizji w lokalu i aktach dyrekcji oraz przedstawienia wniosku o jej zamknięciu.

Prokuratura wydała werdykt negatywny, ale głównie dlatego, że konflikt między liberałami a ultramontanami był na rękę rządowi. Sojusz z ultramontanami w 1878 roku i rozszerzenie celów towarzystwa na organizację wieców było końcem jego działalności, wykraczało bowiem poza ramy statutowe, weszło w kolizję z prawem o stowarzyszeniach¹⁸.

Dotychczasowy rozwój bibliotek stworzył podstawy, na których opierała się dalsza działalność w zakresie bibliotekarstwa ludowego.

Pozostała w terenie sieć bibliotek zlikwidowanego TOL-u, a wzmagający się ucisk narodowościowy nie pozwalał na bezczynność.

W październiku 1880 roku powołano do życia TCL. Zakres działania towarzystwa został sprecyzowany w statucie i był węższy niż przewidywały założenia TOL-u - szerzenie religijnych i pouczających książek polskich i zakładanie bibliotek ludowych. Było to oczywiście posunięcie taktyczne. Policja pruska zdawała sobie sprawę z kontynuacji dawnego stowarzyszenia działającego w duchu polskim. Wkrótce też MSW zażądało od władz poznańskich informacji o TCL-u¹⁹. Nowe kierownictwo TCL wyszukało w terenie mężów zaufania, rozpoczęło zakup i ocenę książek rozsyłanych do powiatów. Kolportowane książki były pod stałą kontrolą władz pruskich. Wnikały one drobiazgowo w dobór książek, ze szczególną czujnością wobec wszelkich wydań historycznych o nastawieniu patriotycznym. Między innymi nakazano usunięcie książeczki Feliksa Antoniewicza *Polska historia z geografją* (Gniezno 1868) oraz Chociszewskiego *Zbioru pieśni oraz piosenek, dumek i arii narodowych*. Landraci mieli obowiązek stałej kontroli zawartości bibliotek.

Mimo szykan władz pruskich sieć bibliotek TCL rosła. W 1890 roku liczyła ona około 1.000 bibliotek. Krąg ofiarodawców na rzecz akcji był stosunkowo wąski. Nie można było zdobyć szerszego poparcia finansowego. Podstawy fi-

¹⁸ W. Jakóbczyk, *Studia...*, op.cit., s.56.

¹⁹ J. Kisielewski, *Światła w mroku*, Poznań 1930, s.249.

nansowe stwarzali głównie ziemianie. Natomiast drobnomieszczaństwo w skali masowej nie doceniało wagi TCL. Sieć bibliotek TCL wyrabiała powszechne pragnienie czytania; nawet chłopcy zaczęli kupować książki beletrystyczne.

Asepekt narodowościowy w działalności stowarzyszenia dawał o sobie znać coraz wyraźniej. Szczególnie niepokoił władze pruskie zasięg terytorialny oddziaływania TCL - Wielkopolska, Pomorze Gdańskie i Warmia, Mazury, Górną Śląsk, wychodźstwo polskie w Niemczech.

Szykanowanie działaczy TCL-u ze strony Prusaków było coraz częstsze. Rozpętano całą akcję w poszukiwaniu książek zakazanych. Dyrekcja TCL-u po werdyktach sądowych musiała publicznie ogłaszać spisy tych książek z nakazem usunięcia z bibliotek. Niepokojący dla władz pruskich był rozszerzający się krąg społeczny działaczy stowarzyszenia. Często funkcje bibliotekarzy pełnili rzemieślnicy, kupcy, urzędnicy, górnicy. Aktywność narodowa nowych sił społecznych była dla władz zaskoczeniem. Dotychczas rząd pruski uważał, że tylko szlachta i kler prowadzą działalność antyrządową. Wyjątkowo niepokoił Prusaków rozwój czytelnictwa wśród dzieci polskich, mimo że nauczyciele podawali tylko niemieckie lektury²⁰. Sukcesy TCL-u zmobilizowały Niemców do działania. Próbowano stworzyć pewną przeciwwagę dla intensywnie rozwijającego się bibliotekarstwa polskiego, oddziałującego na polską świadomość narodową. Powstał plan rozbudowy na ziemiach polskich niemieckiego bibliotekarstwa ludowego. Zbiegło się to z okresem wzmożonej germanizacji Polaków. W 1886 roku powstała niemiecka organizacja „*Gesellschaft zur Verbreitung der Volksbildung*”, która prowadziła działalność zbliżoną do TCL.

Natomiast rozkwit niemieckiego bibliotekarstwa ludowego rozpoczął się od 1902 roku tzw. od utworzenia w Poznaniu wielkiej biblioteki publicznej im. cesarza Wilhelma z oddziałem bibliotek oświatowych²¹. Bibliotekarstwo niemieckie zasobne w finanse i prowadzone przez płatnych urzędników miało na celu wzmocnienie elementu niemieckiego. W stosunku do Polaków było ono jedną z form germanizacji. Intensyfikacja działań niemieckich spowodowała zrewidowanie form działalności i profilu księgozbiorów TCL. W latach 1906-1910 utworzono komitety powiatowe, zwiększono wachlarz pracy oświatowej o działalność wiecowa i wykładowa, rozpoczęto doszkalanie bibliotekarzy²². Wprowadzono księgozbiory wymienne, a nowe formy pracy propagowano na łamach czasopisma *Przegląd Oświatowy*. Lata 1910-1914 stanowiły okres największego rozkwitu TCL. Efekty działalności stowarzyszenia były wyjątkowo okazałe. W Wielkopolsce założono 1.032 biblioteki, na całym obszarze działalności TCL - 1.662 biblioteki z około 1 mln książek²³.

---

²⁰ W. Jakóbczyk, *Studia...*, op. cit., s. 66.

²¹ Z. Szkutnik, *Rola...*, op. cit., s. 34.

²² W. Jakóbczyk, *Studia...*, T. 3, s. 74.

²³ *Dzieje Wielkopolski*, pod red. W. Jakóbczyka 1793-1918, T. 2, s. 564.

ZAKOŃCZENIE

Rozważając rolę bibliotek w kształtowaniu świadomości narodowej społeczeństwa wielkopolskiego w latach zaborów nie należy zapominać, że działalność biblioteczna była tylko jedną z form oddziaływania. Na świadomość narodową miało wpływ wiele różnorodnych czynników - w tym prasa oraz różne formy pracy organicznej. Organicznicy zakładali cywilizacyjne odrodzenie społeczeństwa przez oświatę i pracę. Rozwój gospodarczy bowiem umożliwiał przeznaczenie części dochodów na cele publiczne i ożywienie życia intelektualnego.

Oddziaływanie ideologiczne prasy wielkopolskiej było znaczne. Jej wpływ był o wiele poważniejszy niż w czasach współczesnych, gdzie istnieje wiele form przekazu myśli. *Przegląd Poznański*, *Dziennik Poznański*, *Kurier Poznański*, *Orędownik* czy *Przyjaciel Ludu* oddziaływały w duchu narodowym wśród Wielkopolan, propagowały aktywność narodowo-polityczną w całym zaborze pruskim. Różnorodne stowarzyszenia o charakterze gospodarczym, naukowym czy kulturalnym pracowały na rzecz polskości. Szczególnie pozytywna była działalność stowarzyszeń kobiecych prowadzących tajne nauczanie dzieci oraz akcje odczytowe dla rodziców. W duchu polskim pracowały teatry: zawodowy oraz amatorskie. Na szeroką skalę rozwinął się w Wielkopolsce amatorski ruch śpiewaczy. Świadomość narodową kształtowała sztuka. Pozytywną rolę w walce z zaborcą i umocnieniu polskości odegrał także kościół katolicki.

Należałoby więc rolę bibliotek widzieć w kontekście innych działań na rzecz świadomości narodowej w celu przetrwania okresu zaborów.

ABSTRAKTY - ABSTRACTS

Zbigniew Sławiński: Libraries and the national consciousness.

The article broadly and comprehensively describes Polish research and people's libraries in the Wielkopolska region (Greater Poland) during the period of partitions, and their struggle for maintaining Polish national consciousness. The role of the following libraries is analysed: Raczyński Library, Library of the Polish Academy of Sciences - Kórnik, Library of the Poznań Society of the Friends of Science (PTPN) as well the libraries of the Society for People's Education (Tow. Oświaty Ludowej) and the Society for People's Reading Rooms (Tow. Czytelni Ludowych). The article is a further contribution to an attempt at explaining the organisational activities in the partitioned country.

Teresa Dachtera: Konstanty Świdziński and his collection

The article summarises the life and work of Konstanty Świdziński, a person of great merit in the history of Polish culture though much underestimated. Konstanty Świdziński was a collector, bibliophile, and scholar and lived in the nineteenth century. His collection of books and pictures made valuable addition to the Krasieński's Estate Library (Biblioteka Krasieńskich).

Barbara Zakrzewska-Nikporczyk: Internet for librarians, with special regard to its use by music librarians.

The following paper was presented at the National Conference of Music Librarians in Warsaw in October 1996. The aim of the paper is to show the usefulness of the Internet and its application to specific needs of music librarians. The possibilities of the use of the Net are generally described: e-mail, newsgroups, document delivery (FTP), remote log-in, WWW-browsers, and gopher. Electronic access to library catalogues (OPACs) within the existing computer systems has been presented with the case study of the academic library of Welsh University at Aberystwyth. Interlibrary document delivery has also been briefly discussed. WWW-browsers have been described in detail as well as the ways to gain access to electronic library catalogues, useful searching engines and datasources. Commercial and free of charge music databases available on the Internet are described and discussed. Finally, interesting sites for music librarians are presented and evaluated.

Bogumił Skoczyński: Selection models of general library collections

Kinds and objectives of selection - preselection, immediate selection (before incorporation of books and periodicals to the collections); secondary and retrospective selection (weeding). Goals of selection - economic rationality, avoidance of collecting useless material, diminishing costs of storage, rational storage policy of the bookstock. Theoretical model of selection and preselection. Selection and global acquisition policy. Priorities in selection. Selection procedures - general rules in selection, selection control, further displacement of the selected material. Controversies in selection - new classifications (new subjects), language of the publication, original version vs. translation, the size of the edition, peculiar publishers (e.g., Polish publishing houses abroad). Instead of conclusion - each universal library creates its own particular selection model based on fixed rules described in the article.

Bogumił Skoczyński, Jadwiga Grysa: French multimedia libraries (médiathèques) - the key to the knowledge and culture of the 21st century.

Different understanding of the notion "multimedia library". The time of origin of the multimedia libraries in question. How do the French librarians see the objectives to be fulfilled by multimedia libraries. The structure of the users of multimedia libraries. An attempt at drawing up the Charter of the Multimedia Library (*Chartre pour la Médiathèque*). The organisation of work of multimedia libraries as seen from the personnel involved. The organisation of work as seen from the users. Specific problems of document acquisition (wide